

Proslulý německý filozof Wilhelm Dilthey považoval biografi mimořádné osobnosti za klíč k pochopení historické etapy, v níž vynikající jedinec žil a kterou spoluvtvářel. Podle jeho přesvědčení nachází duch doby (*Zeigeist*) svůj nejvlastnější výraz právě v působení výjimečné individuality. Pokud jí badatel porozumí, pak pronikne i k určujícím souřadnicím dané dějinné epochy. Hermeneutický přístup, prosazovaný německým myslitelem proti suché a ploché faktografické deskripcii, se ukazuje jako nosný v případě jednotlivců, kteří po sobě zanechali rozsáhlé dílo, popřípadě dosáhli velkého věhlasu. Schůdněji se proto jeví při výzkumu novověku, příznačně začínajícího nástupem knihtisku, explozí portrétů a masovým nárůstem korespondence, než při bádání o starých obdobích, pro která neexistuje srovnatelně bohatá pramenná základna.

O Janu Žižkovi byla napsána bez nadsázky hora knih. Jen málokterá však splňuje náročná Diltheyova kritéria. Vlastně ani nemůže. Pár listů, stylizovaných navíc vojevůdcovým kaplanem, takzvaný vojenský rád a několik písemností úředního charakteru představují v souhrnu příliš úzký a fragmentární materiál. Podstatně ho nerozmnožují ani delší či kratší kronikářské záznamy, zmínky v korespondenci, stručné úřední záznamy, ba ani verše sem tam rozeseté v básnických skladbách. Toť z období Žižkova života vše. Navzdory četným pozdějším vyobrazením nevíme, jak Jan Žižka vypadal, jakou měl barvu hlasu, jak gestikuloval ani v jakých zvycích si liboval.¹ Zůstává pro nás postavou zahalenou v dějinném přítmí, jeho tvář zakrývá stín nebytí i nedostatečných svědectví. Wilhelmem Diltheyem preferovanou metodu introspekce, respektive vcítění, jež by nám umožnila nahlédnout do Žižkovy duše, tak můžeme využít jen ve velmi omezené míře. Nezbývalo nám proto nic jiného než diltheyovský postup obrátit a pokusit se o rekonstrukci Žižkova vnitřního světa s pomocí ducha doby, v níž nepřemožený hejtman žil. Poznatky o tehdejší mentalitě, religiozitě a každodennosti, čerpané ze širokého okruhu pramenů, z textů Bible i dešifrování pozdně středověkých kulturních kódů, v nichž je historická skutečnost často zakleta, byly bází, z níž jsme při pokusu o vojevůdcovu nutně neúplnou biografi vycházeli.

Jan Žižka se v pětiletí, kdy spoluvtvářel velké dějiny, objevuje ve dvojjediné roli polního velitele a zároveň božího rytíře, jehož kroky vedla upřímná, čistá a nespekulativní víra, z níž čerpal své jistoty. Na podstatu vojevůdcovy víry můžeme usuzovat z jeho listů i z takzvaného vojenského rádu. Jejich charakter se ve všech základních rysech shoduje s husitskými katechismy, přehledně shrnujícími věroučné principy. Nedá se předpokládat, že by Žižkův obzor přesahoval rámec

pouček, které kněží opakovaně předkládali laickým věřícím a které poměrně bezpečně vypovídají o úrovni požadovaných vědomostí.² Lišit se mohla pouze míra hejtmanovy zbožnosti, pozoruhodně ilustrované vyprávěním z druhé poloviny 15. století. Podle Žižkových nepřátel si prý hejtman natíral tváře práškem rozmíchaným ve vodě, aby dosáhl strašlivého vzezření, nahnal hrůzu svým protivníkům a zároveň poznal, kdo je jeho skutečným přítelem. Jeho obdivovatelé naopak prohlašovali, že si nechával přinést vodu za vůz, kde se v ústraní modlil a poté smýval slzy, jež mu vytryskly při vášnivé, z hloubi duše prýsticí modlitbě. Kontrast tohoto podání ovšem naznačuje, že asi není věrohodné. Spíše dokládá protikladnost Žižkova obrazu v katolickém a husitském prostředí.³

Průkaznější je porovnání husitských katechismů s Žižkovými písemnostmi a zejména s jeho činy. Je nepochybné, že vojevůdce usiloval žít ve shodě s životem, tj. dobrými skutky ozdobenou vírou, která se věrně řídí zásadami „Pána Ježu Krista a jeho zákona“. Neboť opravdový křesťan je ten, kdo Krista „v skutcích následuje a jemu v ctnostech přirovnává“, který se kaje ze spáchaných hříchů, plní boží přikázání a neposkvrnuje svatou Trojici. Žižkova víra v trojjediného Boha byla pevná a neotresitelná. V Bohu-Otci viděl nejen všemohoucího stvořitele nebe i země a „svého milého tatíka“, ale také svého Pána, kterému oddaně sloužil. Bůh byl i v jeho chápání svrchovaným a nejlepším dobrem, „nad něž nemuož lepšie pomyšleno být“, a současně nejvyšším vládcem, jehož se všichni upřímní křesťané musí bát, jej poslouchat i nadě všechno milovat. Doufal, že obdržel alespoň některé ze sedmi darů Ducha svatého („múdrost, rozum, rada, síla, uměnie, dobrotvost a bázeň“), toužil se vyvarovat sedmi smrtelných hříchů a snad i naplňovat sedm tělesných a sedm duchovních milosrdenských, mimo jiné trestat hříšníky a „modliti sě za přátely i za nepřátely“. Beze sporu spoléhal na poslání církve bojující, respektive „rytieřující“ (*ecclesia militans*), která přemáhá svět, tělo i dábla a ve své vítězné podobě, tvořené Kristovým nebeským vojskem, dosáhne konečného triumfu (*ecclesia triumphans*). I pro Žižku byla skutečná církev Kristova sborem „všech vyvolených ke spasení“.⁴ Mimo církev si husitský hejtman nedokázal spásu představit. I proto spočinul na posvěceném místě v královéhradeckém chrámu sv. Ducha, u velkého oltáře, na němž chyběly obrazy svatých, ale na jehož menze byla nepochybně vystavena eucharistie, posila, naděje i podmínka života věčného. Enea Silvio to nejspíš věděl. Právě z tohoto důvodu poslal Žižku s gustem do věčného pekelného ohně, jeho kůží potáhl táborský válečný buben a tělo i vnitřnosti dal, v souladu se starozákonní inspirací (Dt 28, 26; 1 Kr 14, 11), předhodit ptákům a šelmám. Obraznost italského kardinála ale nenapájela pouze Bible. Barbarský zvyk stahovat lidi z kůže i ponechávat na poli vnitřnosti mrtvých pocházel z Orientu a Enea ho spojoval s osmanskými Turky, s nimiž husity nepřímo srovnával.⁵

Ze sedmi svátostí Žižka nepochybně považoval za mimořádně významný křest, jehož prostřednictvím přijal víru a který byl chápán jako brána všech svátostí. Ústřední místo mezi svátostmi však přisuzoval eucharistii, již vnímal jako nezbytnou podmínu spasení i sepětí s božstvím. Vztah k svátosti oltářní byl pro něho

určujícím kritériem při posuzování správné víry. Dobrý křesťan v jeho pojetí přijímal tělo a krev Páně pod obojí způsobou minimálně jednou týdně (zpravidla v neděli) a nepochyboval o Kristově tělesné přítomnosti v posvěceném mešním vínu a hostii. Jedině prostřednictvím svatosti oltární podávané sub utraque specie mohl věřící čerpat posilu pro svůj zápas a uchovat si naději na život věčný. Každý, kdo se z tohoto výměru vymykal či jakkoli eucharistii znesvěcoval, porušoval boží zákon. Takoví lidé potřebovali napravit a v případě zatvrzelosti zasluhovali přísný a okamžitý trest jako zjevní kacíři. V tomto směru postupoval Žižka neúprosně jak proti katolíkům, tak proti „heretikům“ v husitských řadách. Bylo to zásadové, prosté, jednoduché a v podstatě odpovídající Žižkovu vojáckému přístupu, nezatiženému teologickým a filozofickým mudrováním. Právo vynášet a vykonávat rozsudky vyplývalo z Žižkovy hejtmanské funkce, nicméně snaha posuzovat pravověří a osobovat si inkvizitorskou roli nutně vyústila v rozpory s táborským duchovenstvem, odmítajícím intervenci světské moci do věroučných záležitostí i neúnosně kruté vedení války za boží pravdy.

Vroucí úctu k eucharistii projevil Žižka již roku 1420 umístěním kalicha na své pečetidlo a brzy poté přijetím nového predikátu *z Kalicha*, podle hradu, jemuž dal jméno. Víme, že i tato přejmenování a překódování, tolik typická pro všechny evropské revoluce, tvořila nedílnou komponentu obecného trendu. Vavřinec z Březové vypráví, jak v době obležení pravobřežní Prahy první kruciátou husité, aby se poznali, „nosili na svých šatech, oděních i praporcích kalich červený nebo bílý“. Leč žádné vyobrazení jeho slova, o nichž nelze pochybovat, bohužel nepotvrzuje. Žižka byl i v tomto kontextu výjimečný. Zda opravdu nadobro opustil rodový erb, s určitostí nevíme. Samo o sobě však bylo umístění kalicha v pečetním poli vzácné. Známe pouze případy táborských hejtmanů Matyáše Laudy z Chlumčan a Bedřicha ze Strážnice, který byl ovšem zároveň knězem, respektive jakéhosi Štěpánka z Protivína. Žižka však jedený na svém novém pečetidle významově propojil kalich jako symbol husitského hnutí a zároveň jako výraz odhodlání tento boží příkaz vojensky prosazovat. Vždyť kalich přece v křesťanské ikonografii naleží mezi takzvané Kristovy zbraně (*arma Christi*). Válečník tak dával na srozuměnou, že svůj život beze zbytku podřídil nadosobnímu veřejnému zájmu.⁷

Ve spojení s Janem Žižkou se kalich běžně objevuje na korouhvích a praporcích vlajících nad hejtmanovým zobrazením v čele vojska. Pokud je známe v barevném provedení, doloženém ve druhé polovině 15. století, vždy spatřujeme stejnou kombinaci — zlatý kalich na červeném podkladě. Nepochybňě jde o oficiální husitskou symboliku, v níž zlatá je barvou boží, respektive Ježíšova závazného příkazu, a červená odkazuje k barvě Kristovy krve i k jeho královskému důstojenství. Shodné barvy nese i emblém zavěšený na stanu uvnitř husitské vozové hradby, zobrazené katolickým tvůrcem krátce po skončení revoluce.⁸

Žižka, přesvědčený o úkolu, který mu svěřil Pán, nepochyboval, že pouze jeho cesta vede ke sjednocení obyvatelstva ve víře a ke konečnému vítězství programu čtyř pražských artikulů. I pro něho bylo dosažení jednoty, harmonických vztahů řídících se božím zákonem, vysněným cílem. Idea křesťanského universalismu,

z níž se husitské pojetí reformy napájelo, velela v konečné fázi sjednotit na principech božího zákona veškeré křesťanstvo a veškerý svět. Tak daleko snad Žižka ani nepomýšel, jeho prvním úkolem bylo dosáhnout vítězství v rámci Českého království, jemuž projevil Bůh velikou milost tím, že dal „věrným“ obyvatelům poznat správnou interpretaci svých pravd. Žižkovo úsilí nesporně bylo nedílnou a organickou součástí českého mesianismu, pocitu vyvolenosti národa, který byl mocí Páně vybrán, aby napravil křesťanstvo a přemohl v časech dějinné tísni Antikrista. Hejtmanovo upřímné, byť instinktivní česství, vázané na jazyk a patrné mimo jiné v negativním poměru k řádu německých rytířů, naléhavě promlouvá především z jeho listů (Zikmund Lucemburský je zhoubce „jazyka českého“, Domažličtí si mají vzít příklad od „starých Čechů“ a postavit se statečně proti zlostem, „které se od těch Němců dějí“, výzva do boje se týká „věrných Čechů“). Obecně křesťanské zásady však i v Žižkových písemnostech zůstávají formálně nadřazeny etnickému společenství (nenávidí „všechny špatné křesťany“, tedy i „nevěrné“ Čechy). Ovšem i v proklamacích akcentujících potřebu pomoci celému křesťanstvu se objeví příznačné zpřesnění — „zvláště jazyka českého i slovenského...“ Nemohlo tomu být jinak. Žižka byl údem vyvoleného národa a sám sebe pokládal za prodlouženou ruku boží. V historické paměti proto zakotvil jako upřímný Čech, vlastenec, jehož česství dovedla pozdní anekdota až do absurdnosti, když o něm prohlásila, že uměl jen málo německy. O tom lze v případě člověka, pohybujícího se léta na česko-německém jazykovém pomezí, v žoldnéřských družinách pestrého etnického složení a nejednou i v zahraničí, s úspěchem pochybovat.⁹

Jana Žižku jsme charakterizovali jako polního velitele. Ve funkci hejtmana táborského i východočeského svazu nesetrával na jednom místě, nýbrž téměř neustále se pohyboval na vojenských taženích, v dobové i pozdější mluvě „v poli“. Tato, někdy až neuvěřitelná mobilita, navazující na Žižkovo působení v bojových šlechtických družinách, v lapkovských tovaryšstvech a v žoldnéřských oddílech, byla přirozenou složkou života vojevůdce, který fakticky neměl domov a často měnil hrady i města, v nichž sloužil. Zděděný či zakoupený nemovitý majetek neudržel, starostlivým a pečlivým hospodářem nikdy nebyl. Husitské městské pevnosti (Písek, Tábor, Hradec Králové) i hrad Kalich mu sice poskytovaly nezbytné zázemí, ale nikdy v nich delší čas nežil. Psychické založení jej pudilo znova a znova do boje. Pro revoluční léta můžeme hledat vysvětlení v Žižkově touze pomoci ozbrojeným zápasem k vítězství božích pravd, přesto se však neubráníme dojmu, že příčiny hejtmanova takřka permanentního prodlévání „v poli“ nebyly dány výlučně plněním velitelských povinností, nýbrž tkvěly hluboko v jeho osobnosti, neklidné, dobrodružné, hledající, a právě proto upřené v závěru života k jedinému cíli. Přesto byl Žižka svým způsobem konzervativní člověk, pevně zakotvený ve vlastních stereotypech. Husitský program prosazoval tak, jak byl zvyklý z předrevolučních časů, s mečem v ruce. Obdobně neměnil ani životní styl. Mezi ozbrojeným lidem se zřejmě cítil nejlépe. Bylo to jeho nejvlastnější prostředí i částečná náhrada za rodinu, třebaže se bratr Jaroslav často vyskytuje

po jeho boku. Vojsko bylo jeho domovem i širší rodinou. Tento fakt do značné míry objasňuje, proč se mezi svými bojovníky těšil oblibě. I jako úspěšný a spravedlivý velitel zůstával jedním z nich. Byl to prostě „bratr Žižka“.

V historické paměti žije Žižka jako nepřemožený vojevůdce, vlastní tvůrce husitské taktiky, opírající se o vozovou hradbu, a válečník, jemuž se dařilo vše, na co sáhl.¹⁰ Často se předpokládá, že bez střízlivého uvažování by srovnatelných úspěchů nedosáhl, a proto nepodléhal (alespoň nikoliv příliš) emocionální chiliastické vlně. Kritická prověrka jeho životního běhu však tento obraz zpochybnila. V jarních měsících roku 1420 stál Jan Žižka v čele jediného táborského vojska, jež se právě pod dojmem strhující vize o Kristově druhém příchodu proměnilo v „krvavé anděly“, připravující ohněm a mečem cestu kralování Páně. Na jiné táborské vojsko není možné svědectví chiliastických článků vztahnout, poněvadž žádné takové do konce června 1420 neexistovalo. Jistě, evidujeme menší bojůvky, vytvářené ad hoc a čítající 5–30 lidí, ale jejich síla stačila leda tak na vypálení či poničení dvorů, far a vesnických kostelíků, nikoliv na ovládnutí hradů a klášterních komplexů. Ani Jan Žižka po určitý čas neodolal strhující představě nastolení Kristova království na zemi a snažil se pro ně vytvořit podmínky. Ostatně přesun z Prahy do Plzně a poté z Plzně na Tábor (horu Proměnění Páně), změna pečetního znamení i plánovité ničení kořisti, s výjimkou potravin, hovoří dostatečně zřetelně. Tento zápal, nesený nadějí ve spásu a neustávající v důsledném trestání hříšníků, zůstal pro Žižkův postup příznačný i po opadnutí chiliastických vášní.

O Žižkově válčení zdánlivě víme dost, ve skutečnosti však překvapivě málo. Pouze čtyři z jeho husitských bitev (Sudoměř, Vítkov, Malý Bor a návrší sv. Gotharda nad Hořicemi) dokážeme lokalizovat, u zbývajících (Nekmíř, západoceská Planá, Vladař, Habry, Strauchův dvůr, Malešov, respektive zásah proti adamitům) si nejsme jisti, kde přesně se odehrály. Ve všech případech by byl žádoucí důkladný archeologický výzkum, bez něhož stávající znalosti nerozšíříme. O tom, že Žižka využíval ve svých bitvách vozů, víme rovněž. Taktika spolehající na vozovou hradbu a bojové vozy, jakkoliv spojovaná se jménem trocnovského zemana, se však rodila v průběhu prvního revolučního roku na více místech, nepochybně inspirována i staršími evropskými zkušenostmi. Byli to však teprve husité, kteří dřívější náběhy dokonale zužitkovali a jednotlivé komponenty propojili ve funkční celek. Už druhá polovina 15. století viděla tvůrce této husitské taktiky výhradně v Žižkovi, což bylo podmíněno vojevůdcovou úspěšností. Od Žižky samého však žádná naučení o bojování s vozy nemáme. Jeho taktiku vlastně odvozujeme z vojenského řádu Hájka z Hodětína, ze spisu (*Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů*) proslulého válečníka Václava Vlčka z Čenova, vojensky činného po roce 1450 a píšícího na sklonku 15. věku,¹¹ z několika pasáží nejmladších textů Starých letopisů, respektive z německých vojenských řádů, „kriegsbuchů“ a dalších pramenů zahraniční, vesměs středoevropské provenience.¹² O konkrétním průběhu jednotlivých Žižkových bitev a tažení mnoho známo není. Přesto vědecké (a samozřejmě i amatérské) bádání předložilo a nadále předkládá četné domysly a rekonstrukce, z nichž většina nepřekračuje hranice pracovní hypotézy.¹³

Přesto jeden poznatek můžeme vyřknout s určitostí. Žižka nepatřil k válečníkům, kteří spoléhali na osvědčená schémata či šablony. V jeho taktice najdeme téměř vždy moment improvizace, uplatňované se zřetelem k daným podmínek, především k terénu, ke komunikační síti a k dostupnosti pevností, kam se mohl v případě nouze stáhnout. Vynikající schopnost improvizace, daná zkušenostmi z předrevolučního působení, byla jednou z hlavních příčin, proč Žižka dokázal nepřátele zaskočit, překvapit, ba šokovat. Jako vojevůdce rád sváděl bitvy v otevřené krajině, zvláště mohl-li se opřít o pevný bod, ať již v podobě rybníka (Sudoměř), kostela a tvrze (Malý Bor, sv. Gothard, snad i Malešov) či narychlo vybudované fortifikace (Vítkov). Naopak nerad se bránil v uzavřených městských areálech, nepochybň i proto, že necítil dostatečnou lojalitu obyvatelstva (Plzeň, Kutná Hora, v srpnu 1423 čerstvě obsazený Hradec Králové, Kostelec nad Labem). Výjimku představovala v srpnu 1423 Čáslav. K jeho oblíbeným činnostem nepatřila ani pevnostní válka, zdlouhavé dobývání velkých měst a hradů, na něž tehdejší zbraně (nízká účinnost dělostřelby) nestačily. Ani několikatýdenní obléhání nemuselo vést k úspěchu (jako v případě Plzně na počátku roku 1421), a navíc bylo spojeno se zvýšenými logistickými nároky. Ať samostatně či v kooperaci s jinými husitskými svazy dokázal Žižka generálním útokem dobýt menší města, čítající kolem 1 000 obyvatel, například Prachatice, Chomutov či Jaroměř. Větších se obvykle zmocnil díky jejich dobrovolné kapitulaci, eventuálně „domluvě“ s místními sympatizanty, kteří mu otevřeli brány (Hradec Králové). Na ovládnutí Plzně, Českých Budějovic a Jihlavы postrádal kapacity, ale, vzdor připraveným plánům, nedokázal vniknout ani do pečlivě střežených klíčových rožmberských měst, jakými byly Český Krumlov a Třeboň.

Žižkova válečnická přednost spočívala nejen ve schopnosti překvapivého řešení, ale rovněž v dokonalém odhadu vlastních možností. To mu usnadňovalo vyhýbat se příliš riskantním operacím. Přesto ho nepřátelé nejednou zaskočili (Vladař, Kostelec nad Labem), ale vždy si s jejich sevřením poradil. Zásluhou průpravy v soukromých bojových družinách dokonale zvládl partyzánské formy boje (přepady ze zálohy, rychlé improvizované přesuny, diverzní akce), zdařile uplatňované po celý čas revolučního působení. Škála prostředků, jichž využíval k dosažení vojenských cílů, byla neobvyčejně bohatá. Směřování husitského válečnictví k schematickému spoléhání se na vozovou hradbu je až záležitostí vývoje po Žižkově smrti.

Ačkoliv byl Jan Žižka, stejně jako většina velkých osobností, kontroverzní postavou, budící nadšený obdiv i zuřivou nenávist, měl nepopiratelné charisma, schopnost oslovit, strhnout a vést zástupy. Ve středověku bylo charisma úzce vázáno na světce, zázračno a zázraky. A Žižka zázraky činil, i když mezi svaté (alespoň zatím) nepatřil. Husitská veřejnost vnímala jako zázrak jeho vítězství u Sudoměře, na Vítkově i u Německého Brodu, zázračné byly jeho úniky ze zdánlivě beznadějných situací a zázrakem byl i fakt, že všech „divných“, tj. zázračných výsledků dosahuje člověk s nevratně poškozeným zrakem. To byl pro husity nesporný důkaz, že nepremoženého vojevůdce obdařil svou přízní Bůh,

legitimizující jeho zápas za svaté pravdy. Válečné úspěchy pak násobili Žižkovu autoritu a získávaly mu nové přívržence. Charisma nebývá nutně spojeno s vnějším vzhledem, bezprostředně souvisí především s ideou, již dotyčná osobnost prosazuje a ztělesňuje. Podmínkou je, aby program, který hájí, dokázala sdělit i reprezentovat srozumitelně, jednoduše a přesvědčivě, zpravidla ve vyostřeném kontrastu, usnadňujícím bezpečně rozlišit (údajné) dobro a зло. Žižka to zřejmě dovedl. V jeho případě nevadilo ani vzezření. I ošklivost a tělesné handicapy mohou působit pozitivně a podmanivě, nahánějí-li protivníkům hrůzu a zároveň potvrzují pravdivost rčení, že skutečná krása tkví v duchovní podstatě, nikoliv v pomíjivém fyzickém vzhledu. Nesporné Žižkovo charisma museli uznat i ti husité, kteří se jinak vůči nekompromisnímu hejtmanovi netajili kritickými výhradami. Praha, jež se nikdy neztotožnila s vyhraněným radikalismem venkovských husitů, uspořádala Janu Žižkovi třikrát slavnostní uvítání, přičemž minimálně druhé, na sklonku podzimu 1421, připomínalo vjezd panovníka (*adventus regis*). I představitelé umírněných husitů nacházeli pro někdejšího trocnovského zemana uznalá slova, připomeňme za všechny mistra Jana Příbrama.

Jan Žižka přerostl ještě v závěru svého života v legendu a ikonu, na niž museli brát ohled i mnozí z těch, kteří mu nemohli přijít na jméno. Smíření na Špitálském poli budiž důkazem. I nekompromisní, přímočarý a zásadový vojevůdce alespoň na chvíli roztál a projevil ochotu ke kompromisu, když uslyšel čarovné slovo „jednota“. Ve skutečnosti ovšem kompromisu schopen nebyl. Představoval si ho tak, že mantinely jednoty bude určovat sám.

Své obdivovatele nalezl Žižka po smrti nejen v místech, s nimiž byl spjat svým hejtmanským působením (Tábor, Hradec Králové), nýbrž i v relativně umírněném pražském a kutnohorském prostředí. Uvádíme pouze dva příklady z mnoha. Roku 1459 se na Starém Městě připomíná dům U Jana Žižky, na němž byl slavný válečník vymalován, snad z podnětu majitele, krejčího Vespasiana. Stával v Michalské ulici (pozdější čp. 437) a určitý čas ho vlastnil Jan Manda ze Zbyslavic (nyní Zbyslav), syn proslulé kramářky Mandy a jejího prvního (?) manžela, konšela Jana Zmrzlíka, popraveného v březnu 1422. Dnes bychom dům marně hledali. Obraz zmizel dávno (po Bílé hoře se domu říkalo podle nového znamení U Stříbrného medvěda), stavba pak na sklonku první republiky. Tehdy majitel využil chyby úřadů, které objekt omylem nezařadily mezi památkově chráněné nemovitosti, dal ho strhnout a nahradil funkcionalistickou budovou. Kratší životnost mělo Žižkovo vyobrazení na domě kutnohorského měšťana Matěje Máši, vyšetřovaného v roce 1539 kvůli případnému porušení zákona, zakazujícího veřejně malovat symboly, jež by mohly urážet náboženské citění obyvatel jiné konfese. Politická a náboženská korektnost má asi v Čechách hlubší kořeny, než bychom čekali.¹⁴

NA SOUDU HISTORIKŮ

Tředověcí a ještě i barokní dějepisci měli jasno. Svůj úkol shledávali v zaznamenávání událostí, jež dokládaly platnost božího záměru, popřípadě usilovali objasnit, jak se jimi popisované děje podílejí na předurčené cestě lidstva ke spasení. Přibližně do poloviny 18. století tak logicky existovala dvě zcela protikladná a neslučitelná pojetí života, činů a významu Jana Žižky. Husité, kališníci i evangelíci rozmanitých denominací vnímali nepřemoženého vojevůdce převážně pozitivně a — navzdory některým jeho problematickým skutkům — věřili, že dosáhl spasení. Oceňovali především Žižkův nekompromisní boj proti zkažené církvi a nejednou jej prohlašovali za boží metlu seslanou k potrestání neužitečných, líných mnichů a k zničení jejich lotrovských peleší. I personifikovaná Smrt sděluje v rozsáhlém dialogu, sepsaném kolem roku 1500, umírajícímu, že kláštery a vysoké kostely „s pomocí boží / Žižka bojovník oboří / a ty neužitečné mnichy / zavazuje dobré v měchy“.¹⁵ Naproti tomu katolické společenství nepochybovalo, že svatokrádežníka, paliče a vraha čeká zatracení v pekelném žaláři. Žižkovu památku v zásadě nahlíželo očima Eney Silvia. Spolu s italským humanistou víceméně sdílelo názor, že „ohavnou, krutou, strašlivou, bezohlednou“ příšeru „zhubil boží prst, když ji nemohla zničit lidská ruka“.¹⁶ S dvojím pojetím korespondovalo i dvojí výtvarné zobrazení. Proti Žižkovi-rytíři, vítěznému vojevůdci a božímu mstiteli, stál lapka, násilník a zlosyn s rysy krutosti vepsanými do tváře, budící strach, odpor i úsměšek (takzvaný *Räubergestalt*). V pobělohorských Čechách dominovala druhá, jednoznačně záporná podoba, zatímco kladnější vztah k Žižkovi přežíval v evangelických komunitách za hranicemi, byť i sem pronikalo echo Eneova podmanivého hlasu.¹⁷

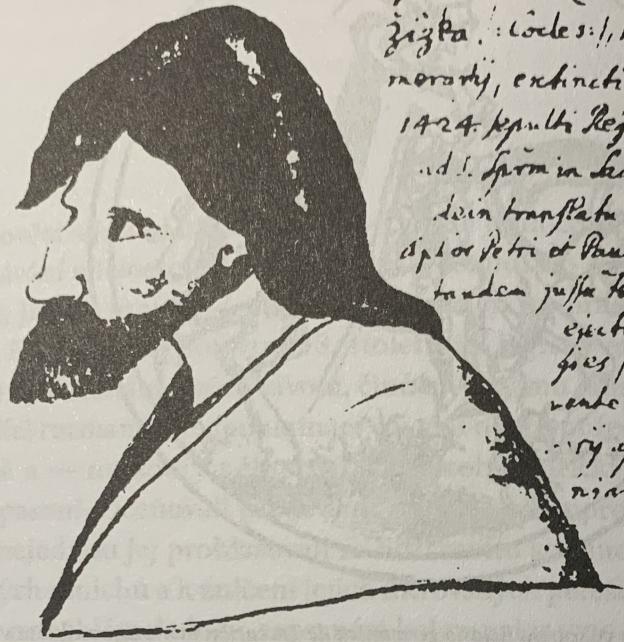
S nástupem osvícenství se historiografie do značné míry vymanila z rámce náboženského uvažování a začala budovat nové paradigma, utvářené moderní racionalitou, která však do výkladu minulosti promítala představy, programy a hodnoty dynamicky se vyvíjející moderní společnosti. Změněná optika zplodila ijinou řeč. Ve středověku užívané pojmy (například *jazyk, národ, lid, obec, společnost, autorita, moc, demokracie*) pozměnily své sémantické spektrum a získaly nové významy i hodnotící náboj. Vedle nich se i v české slovní zásobě od počátku 19. století objevují slova nová, usilující o zpřesněné pojmenování složitých společenských jevů (*revoluce, stát, feudalismus, socialismus, komunismus*) i představ o dějinách jako lineárním či spirálovitěm, v každém případě však kvalitativním vzestupu, pro který se vžilo označení *pokrok*. Právě *pokrok*, spjatý s ideou štěstí dosažitelného na pozemském světě, vystřídal křesťanské chápání dějin jakožto

Jan Žižka na koni – kresba tuší v rukopisu *Relatio germanica de Turcarum moribus*, vzniklém v 16. století.

putování lidstva za spasením. Spolu s myšlenkou pokroku se prosadila nově chápána idea *svobody*, spojená s konstituováním občanské společnosti a zahrnující nejen volnost myšlení, projevu a pohybu, včetně odstranění poddanských vztahů, nýbrž také rovnost všech lidí před zákonem. Tento zásadní zlom se logicky promítl do pohledu na husitskou epochu a její protagonisty. Paralelně s tímto myšlenkovým zvratem však pozvolna, leč nezadržitelně slábl zájem o teologickou a religiozní složku husitství.

Osvícenská historiografie se zprvu soustředila na rehabilitaci významu Jana Husa, který byl jako vzdělanec a myslitel usilující o církevní reformu pro racionalisticky uvažující a někdy i konfesijně tolerantní badatele aktuálnější než válečník rozsévající zkázu a ničící lidské životy. Nepřehlédnutelný náběh k pozitivnějšímu ocenění Jana Žižky souvisejel na přelomu 18. a 19. století se dvěma momenty. Jednak s politicky motivovanou snahou povzbudit prostřednictvím vzoru velkého vojevůdce české vlastenectví a získat český národ pro válku vedenou Habsburky proti napoleonské Francii, a dále s vymezováním se zatím nepočetné jazykově české kulturní elity proti němectví. Přesto Žižka vyvolával rozpaky. Jsou přítomny i ve známé básni Antonína Jaroslava Puchmajera, který sice roku 1802 vyzdvíhl hejtmanovy úspěchy v zápasu proti německým interventům, ale zároveň nesmlíčel odsudek nad — z básníkova pohledu — nesmyslným bořením hradů, tvrzí

Ver effigies tonnus Chroat
Equit de Taborum, cognomento
žižka. Codex s. 1, h. vni. B. R. 1a,
moratu, extincti peste 12 Octob
1424. Epituli Reginae-Hradecij
ad. spm in Sacra. 11. V. M.
dein translatus in Taborum.
apostoli et Pauli Epistola
trudca justa ferens. I. pap. inde
ejectus. Hac
fies picta, inquit ipso vi
vendo et agnoscitur. In
ri. ep. ad. P. Auguſti.
rianos. Excalabatos.

Hrozný vzhled má Jan Žižka i na kresbě Valentina Weydnera, představeného augustiniánského kláštera v Táboře na počátku 18. století.

i kostelů.¹⁸ Nejednoznačný a spíše kritický vztah prvních obrozenecích generací vůči Žižkovi měl dvě hlavní příčiny. Předně osvícenský odpor proti středověkým náboženským válkám, považovaným za fanatismus nedůstojný člověka nové doby, a rovněž fakt, že obrozenecí kultura namnoze spočívala na úsilí katolických kněží, kteří pro anticírkevní činy radikálního hejtmana neprojevovali zvláštní pochopení. Tehdejší historická malba a beletrie také až do sklonku třicátých let 19. věku prezentovaly Jana Žižku jako jedince, v němž se podivuhodně snoubí náboženský fanatismus a krutost s vlastnostmi opravdového rytíře i smělého rebela. Romantismus, libující si v dobrodružných, sentimentálních i hrůzostrašných příbězích a vyzdvihující vzdorné a silné individuality, tuto barokně-osvícenskou Žižkovu image výrazně umocnil i zpopularizoval.¹⁹ Poněkud dříve než etnický čeští tvůrci tak Jana Žižku spojili s ideály svobody a pokroku němečtí umělci, převážně pocházející z českých zemí (Karl Herloš-Herloßsohn, Alfred Meissner, Moritz Hartmann).²⁰

Skutečný zlom v nazírání na husitství přineslo působení Františka Palackého (1798–1876). Obrat to byl vpravdě kopernikánský. Z historické epochy po více než dvě století soustavně odsuzované i ostouzené učinil hodslavický rodák, vyškolený v evangelickém prostředí, nejslavnější období českých dějin, etapu, jež otevřela

prostor velkým evropským reformacím, a tím i demokratickým (občanským) revolucion 18.-19. století, přinášejícím lidstvu svobodu a pokrok. Zásadní změnu paradigmatu překvapivě rychle akceptovala, a to i zásluhou publicistů, politiků a umělců, kteří Palackého vědeckou koncepci náležitě zjednodušili, většina jazykově české národní pospolitosti. Svým způsobem to byl zázrak, neboť 97 % obyvatel českých zemí zůstávalo, přinejmenším matrikově, katolíky. Pozitivní mínění autora *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě* se týkalo Jana Husa a husitství, leč nikoliv v plné míře Jana Žižky.²¹

Palacký už v mladém věku obdivoval Husa, avšak vůči skvělému válečníkovi zůstával zdrženlivý. Odmítal v něm sice vidět „nějakého strašáka“, nicméně s kritickým ostem upozorňoval na hejtmanovo přesvědčení, že je bojovníkem božím, pověřeným „ztrétat pokrytce a věrolomné“. Opakováně pak Žižku charakterizoval slovy „fanatik pro pobožnost“. Odchovanci pozdního osvícenství i přívřezenci liberálních politických zasad nesmiřitelný válečník imponovat nemohli. Palacký měl pro svůj postoj i skrytý důvod. V dětství načas podlehl záchravu náboženského blouznění a od této chvil si uvědomoval jeho nebezpečnost. Uznával samozřejmě nepopiratelné vojevůdcovské kvality trocnovského zemana, přesto však jeho skon prohlásil „za příběh pro zemi vítaný a prospěšný“, neboť ji zbavil „bojův ukrutných o věc, která v duchu věku svého neměla dostatečného kořene a základu“. Ani neoblomnou vůlí, ani „krveprolitím nekonečným“ by Žižka podle Palackého nedokázal zemi a národ natrvalo sjednotit. Nebyl to portrét ani lichotivý, ani povzbudivý.²² Česká vlastenecká společnost, spatřující od roku 1848, a zejména od politického uvolnění v sedesátých letech 19. věku v Žižkovi (vedle Husa) svého hlavního hrdinu, ho také odmítla.

Vyhovoval jí jiný obraz slavného velitele. Téměř současně s Palackého *Dějinami* se kolem poloviny 19. století zrodila odlišná interpretace. Vzešla z pera Václava Vladivoje Tomka, královéhradeckého rodáka a neobyčejně pilného, svědomitého a heuristicky náruživého badatele, který zpočátku působil v roli Palackého asistenta. Tomek představil Žižku v jiném světle, jako člověka, který je „v poli ostrážitý“ a v „míru rozvážný“ a své hlavní úsilí napíná k uchování jednoty husitských stran. Byl to takřka „zázračný vojevůdce“ a zároveň muž „rytířský“, který sice „vykonával právo války bez slitování“, jemuž ale přesto nebyla válka „živnosti“, nýbrž „povoláním z poznané povinnosti k vlasti a k základům náboženským“, ohrožovaným ukrutným nepřitelem. Hlavním smyslem hejtmanova počinání bylo sjednotit všechny husitské síly „k obraně vlasti“ a k „zavedení pevného pořádku v zemi“. Ve sdělné a přehledné biografii, vydané roku 1879, vykreslil Tomek Jana Žižku jednoznačně jako uvážlivého státníka, ctitele královské moci a politického vůdce českého národa.²³

Značná část české společnosti se s tímto pojtem ztotožnila, neboť jí poskytovalo životopis příkladného hrdiny právě v době, kdy se obrozenci proklamovaná národní jednota politicky tříštila (rozdelení národního tábora na staročechy a mladočehy, vznik sociální demokracie), a navíc v květnu 1876 zesnul František Palacký, obecně uznávaná politická, mravní a vědecká autorita. Tomkův Žižka

živil ve vlastenecké pospolitosti naději, že usilovat o národní jednotu v zájmu dosažení české politické svébytnosti patří k trvalým úkolům, jež se podaří naplnit, až se objeví nový, uvážlivý a současně rozhodný vůdce. Tomkův obraz Žižky, v české dějinné paměti zdomácněl, nepochybně hlavně zásluhou umělecké sféry, která ho šířila a popularizovala. Sochař Josef Strachovský obdržel při tvorbě po- mníku pro Tábor přímo zadání, aby se držel Tomkova pojetí, které respektovali i další uznávaní výtvarníci (Mikoláš Aleš, Adolf Liebscher). Stěžejní roli přitom sehrál Tomkův někdejší univerzitní student Alois Jirásek, který se v románu *Slavný den* (1879), v románovém cyklu *Mezi proudy* (1891), v epopeji *Proti všem* (1894) a v dramatu *Jan Žižka* (1903) věrně přidržel vzoru svého učitele. Výčet dalších spisovatelů, zastávajících shodný názor, by byl neúnosně dlouhý.²⁴ Tuto představu o Žižkově, sdílenou v zásadě rovněž Hugo Tomanem,²⁵ pak petrifikovaly velkolepé oslavy 500. výročí vojevůdcovy smrti roku 1924, tedy již v období Masarykova Československa, jež se k husitskému odkazu oficiálně hlásilo. V mezikrátké republice ji rozvíjela a utvrzovala celá plejáda vynikajících historiků, zejména Václav Novotný, Rudolf Urbánek, Jaroslav Prokeš a František Michálek Bartoš, v druhé polovině 20. a na počátku 21. století asi nejvýrazněji Jiří Kejř.²⁶

Na Palackého výhrady vůči Žižkovi se však nezapomnělo. V monumentální čtyřsvazkové monografii, věnované Janu Žižkovi a jeho době, se jimi inspiroval mimořádně nadaný Josef Pekař, enfant terrible českého dějepisectví. Pekař rád a s chutí provokoval. V reakci na obdivný souzvuk vojevůdcových ctitels kategoricky prohlásil, že „Tomkův Žižka je výtvar omylu; Žižka Palackého je mnohem bližší skutečnosti“. Slavného vojevůdce pak představil jako tribuna „násilného převratu“ a člověka zasaženého chiliastickými vlivy. Žižka byl podle něho jedině historický zjev, součást „nábožensky vzrušené chvíle k samému nebi, chvíle, jež bezpečna souhlasem božím, chce domnělý zákon jeho vnutiti mocí všem a všemu, co odporuje zjevené vůli jeho“²⁷ Státnickou rozvalu, ochotu ke kompromisu i mezinárodně politický rozhled Pekařův Žižka postrádá. Je to ještě vyostřenější charakteristika než Palackého výrok o fanatikovi pro pobožnost, avšak zároveň jedený moment, kdy Pekař s Palackým bezvýhradně souhlasil. Jinak naprostoto odmítal jakékoliv úvahy o demokratičnosti a pokrokovosti husitství jako ahistorická tvrzení a politicky motivované spekulace. Husitství je v Pekařově chápání výronem gotické duše, dnes bychom řekli mentality, která nemá s novověkým, či dokonce moderním světem nic společného.

Bыло бы зде možné ukázat, jak Pekařovo vynikající dílo, založené na bohaté heuristice a důkladné analýze pramenů, zrcadlí autorovy aktuální obavy a existenciální úzkosti (strach z revolucí, z rozpadu prověřených hodnot i z nejisté budoucnosti vlasti a národa), jak se v něm projevuje syndrom Bílé hory (představa, že kdyby husité uzavřeli v červenci 1420 dohodu se zástupci římské církve, zabránili by vývoji směřujícímu ke „konci samostatnosti české“) i noetická skepse badatele, uvědomujícího si, jak dalece závisí poznání a interpretace minulosti na historikově individualitě.²⁸ Pro tyto výklady zde ale chybí prostor. Z našeho ohledu je důležitý jiný fakt. Pekařovo vrcholné dílo sice vyvolalo prudké polemiky,

jeho obrazu Jana Žižky však přitakal další velký historik. Neprávem zapomínaný Kamil Krofta se s Pekařem sice shodl v hodnocení nepřemoženého hejtmana, nikoliv ale ve významu husitské revoluce, jejíž dějinný přínos programově oceňoval.²⁹ Ani Pekař, ostrakizovaný po únoru 1948 komunistickým režimem, nezůstal názorově izolovaný. Mezi řádky mu dal později tiše za pravdu evangelický historik a teolog Amedeo Molnár, sympatizující s táborským seniorem Mikulášem z Pelhřimova.³⁰

Dva odlišné portréty jedinečné historické osobnosti stojí vedle sebe (či spíše proti sobě) i v současnosti. Široká veřejnost však (pokud nevidí v husitském hejtmanovi zločince) Žižku nejspíš stále vnímá optikou filmové husitské trilogie (*Jan Hus — Jan Žižka — Proti všem*), v níž režisér Otakar Vávra a scenárista Miloš Václav Kratochvíl sice učinili veliké úlitby stalinsko-marxistické interpretaci husitství, ale slavného válečníka důsledně pojali v Jiráskově (a Tomkově) duchu. Zafixovaný má jistě i jezdecký monument na pražském Vítkově. Na mincích a bankovkách se v 21. století s Janem Žižkou už nesetkává.

Pokusíme se nyní odpovědět na otázku, které pojetí je bližší historické realitě, zda Tomkovo a Urbánkovo, nebo Palackého a Pekařovo. Nebudeme přitom vycházet z obdivných či odmítavých dobových svědectví 15. století, nýbrž přidržíme se víceméně bezděčných zmínek lidí, kteří Jana Žižku osobně znali.

První je mistr Vavřinec z Březové, jehož některé soudy jsme už zaznamenali. Učený kronikář, jenž k Žižkovi choval sympatie a leckterý jeho problematický čin raději zamlčel, nepatřil k nekritickým hejtmanovým přívržencům. Již jsme se zmínili, že kromě charakteristiky „obzvláštního horlitele pro boží zákon“, případil na dvou místech k Žižkovi hodnocení *supra modum audax et strenuus*, tj. nadobyje odvážný (smělý) a statečný. Vynikající znalec literatury, včetně literatury dvorsk-rytířské, však dobře věděl, že mezi vlastnosti dokonalého rytíře patří nejen *udatnost a statečnost*, nýbrž také *sapientia* (moudrost), respektive její složky *prudentia* (uvážlivost) a *providentia* (prozírávost). V textu *Husitské kroniky* se ale moudrost, uvážlivost a prozírávost neobjevují ve spojení s Janem Žižkou ani jednou. Zato je v téme díle nacházíme jako přívlastky Mikuláše z Husi, který byl dle Vavřincova mínění *homo magni consilii et providentie*, tedy muž veliké rozvahy a prozírávosti.³¹

Středověkému čtenáři pochopitelně neuniklo, že je v praxi téměř vyloučeno, aby v sobě jeden člověk harmonicky propojil všechny požadované ctnosti (respektive obdržel všechny dary Ducha svatého) a beze zbytku naplnil rytířský ideál, jehož kořeny průkazně sahají až do časů Homérovy epiky. Spojení protikladných vlastností, jakými jsou *fortitudo* (odvaha, statečnost, ráznost) a *sapientia*, považovali v případě opravdových hrdinů za dokonalé například Vergilius, Fulgentius a Isidor Sevillský, který dokonce takové muže prohlašoval za „hodné nebe“. Prostá lidská zkušenost se v tomto postřehu prolínala s filozofickým pohledem na vztah části a celku. Statečný muž totiž obvykle nebývá rozvážný, uvážlivému zase často chybí odvaha.³² Pregnantně tuto realitu vyjádřil nedlouho po roce 1310 kronikář zvaný Dalimil: „...nebo to každý za jisto jměj, / že bláznům

jest hrdinství dáno, / můdrým neudatstvie vzdáno.“ Zcela ve smyslu Isidorové pak pokračuje: „A jest-li pak můdrý udaten, / věz, že jeho skutek nenie zmaten; / neb sě taký nebojí mar. / A toť jest vláščí boží dar!“³³

Je tedy zřejmé, že Vavřinec z Březové nepokládal Jana Žižku za uvážlivého politika či státníka, obdařeného schopností obratného diplomatického vyjednávání a ochotného ke kompromisu. Zato oceňoval jeho smělost a rozhodnost. V případě Mikuláše z Husi tomu bylo přesně naopak. To ale neznamená, že Mikuláš nebyl schopen statečných činů (vzpomeňme na jeho podíl při porážce Oldřicha II. z Rožmberka a Rakušanů před Táborem či na jeho účast v bitvě před Vyšehradem) a že Žižka neuzaváral kompromisy (viz uznání Zikmunda Korybutoviče nebo mír na Špitálském poli). Kronikář pouze pojmenoval vlastnosti, které byly pro daného člověka příznačné. O tom, že naše interpretace nestojí na vodě, vypovídají charakteristiky údajného Žižkova kmotřence Jiřího z Poděbrad a Kunštátu. Pozdější český král se jevil pozorovatelům ještě před nástupem na trůn jako moudrý, prozíravý, uvážlivý i lstitvý, i když se v nezbytných případech postavil do čela vojska. V opačném případě by představitel světské moci, natož panovníci, ztratili v očích tehdejších obyvatel úctu. Text Vavřince z Březové tak dává za pravdu Palackého a Pekařovu mínění o Žižkovi.

To ale není vše, co lze z Vavřincova díla vyvodit. Husitský dějepisec upozornil ještě na další Žižkovy vlastnosti, *čestnost* a *pocitost*, i když bychom je v *Husitské kronice* marně hledali. Jsou totiž zašifrovány v adjektivu *statečný*, respektive *strenuous*. Statečný člověk byl ve středověkém chápání nejen jako chrabry, ale rovněž *čestný* a *pocitový*, což naznačují dosud existující významy přídavného jména *statočný* v jazykově blízké slovenštině. Uvědomíme-li si důraz, který Žižka kladl už v předrevolučních časech na dodržování přijatých závazků, zcela ve shodně s kodexem šlechtické cti (v duchu kréda „urozenost zavazuje“), musíme dát Vavřincovi opět za pravdu. Navíc ve středověké češtině mělo slovo *statečný* též význam adjektiva *dostatečný* ve smyslu morálním. Na foliích *Husitské kroniky* tak Jan Žižka figuruje jako čestný, vnitřně pocitivý, odvážný, statečný, hluboce věřící a rovněž poněkud přímočarý člověk. Ve svém životě i v literárních záznamech téměř beze zbytku naplňuje dobový ideál rytíře, který uznává *čestnost* a *spravedlnost*, pohrdá bohatstvím, je neustále na cestách a jeho zbožnost má puritánský charakter.³⁴

O výmluvném mlčení Mikuláše z Pelhřimova a o výhradách Jakoubka ze Stříbra vůči Žižkovu nelítostnému vedení války jsme tu již několikrát referovali. Závěrečný svědek, Petr Chelčický, si však pečlivěji pozornost zaslouží. Už jsme slyšeli Petrova slova, že Jan Žižka, spoléhající na tělesný zápas, nikdy nepřemůže satana, který podlehne toliko v boji duchovním. Originální myslitel se ale k úspěšnému vojevůdci vyjádřil nesouhlasně i nepřímo, když v traktátu *O trojem lidu* řeč polemizoval s proslulou formulací v takzvaném Žižkově vojenském rádu. Copak Kristus chtěl, říká Petr, aby se věřící „o jeho zákon sekli, věsili, topili, páli i jinak krev z lidí cedili, takéž by onen zákon stál bez svého pohnutí s těmi krvavými skutky, jako jest prvé stál“³⁵

S husitským vojevůdcem shodné stanovisko nalézt nemohl. Žižka by mu nejspíš odpověděl, kdyby byl schopen poetické formulace, asi stejně, jako vyjadřovali své pocity soudobí francouzští bojovníci: „Když člověk ví, že se bije za správnou věc, vloží do boje tělo i duši, nemůže zůstat chladným. Hluboký pocit sounáležitosti zaplaví jeho nitro, když vidí přítele statečně nasazovat život za našeho Pána a Stvořitele. Je připraven jít s ním na život a na smrt a za nic na světě ho neopustit. Zažije pocit, jaký zná jen ten, kdo tím sám prošel. Myslíte si, že takový muž má strach ze smrti?“³⁶

Zdálo by se, že v rámci husitského názorového spektra nelze nalézt dva protichůdnější typy, než byli na jedné straně nekompromisní válečník Žižka a na druhé straně důsledný pacifista Petr Chelčický, rigidně lpící na slovech evangelia. Česká badatelská obec si v těchto vyhraněných polohách od konce 19. století víceméně libovala. Žižka a Chelčický sice představovali dva krajní póly, oba však reprezentovali jasné formulovaný radikální program, nikoliv kolísavý střed, který nikdy ničeho pořádného nedosáhne, protože uzavírá nedůstojné kompromisy. Zaujetí pro radikální nebylo příznačné pouze pro české duchovní klima druhé poloviny 19. a první půlky 20. století, nýbrž, jak nás poučil Zdeněk V. David, prostupovalo celou evropskou kulturní a politickou sférou jako reakce na bezbřehý mainstreamový liberalismus.³⁷ Tomáš Garrigue Masaryk ve slavné *České otázce*, poprvé knižně vydané roku 1895, vyzdvíhl Jana Žižku, a dokonce neváhal hrdě vyřknout: „Žižka, to jsme my.“ Natolik podle něho ovlivnil husitský válečník národní charakter. Přesto nad úspěšného hejtmana postavil Chelčického, který v osudné chvíli po lipanské bitvě překonal „husitism rozumem“ a „táborství láskou“. Jihočeský myslitel byl v jeho chápání ztělesněním reformační ideje, na níž v 19. století navázali obrozenci, především Palacký, a která je pro moderní českou společnost výzvou k aktivní veřejné práci.³⁸ Poté, co se stal Masaryk československým prezidentem, zaplavily úvahy na téma Žižka, či Chelčický odborná i populárně naučná pojednání. Příznačně se znova aktualizovaly v prvních měsících po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Tehdy, tři čtvrtě století po Masarykově výroku, považoval František Šmahel za štěstí, že husitská revoluce měla své Žižky, bez nichž se „nemohla obejít“. Bylo ale dobré, že měla „i své Chelčické, kteří jí vkládali ruce do ran a stavěli před oči pokleslé ideály...“³⁹

Letitá snaha překlenout zdánlivě nepřekonatelnou propast mezi dvěma protagonisty, personifikujícími dva rozdílné, názorově vyhraněné směry přítomné v husitství, byla možná zbytečná. Žižka a Chelčický k sobě měli blíže, než by se mohlo zdát. Analýza modliteb, které Chelčický zaznamenal do své rozsáhlé *Postily*, překvapivě doložila, že se pověstný protivník jakéhokoliv násilí neubránil výzvám, aby Bůh zničil římskou církev a co nejdříve ztrestal všechny hříšníky. Obdobně jako v případě jiných husitských myslitelů pramenily tyto prosby, tryskající de profundis Petrovy osobnosti, z eschatologické nedočkavosti, z naděje v brzký Kristův příchod a ve spasení věrných křesťanů. K proklamovanému ideálu lásky projevované i vůči nepřátelům, které je třeba napravovat mírnými prostředky,

Jan Žižka jako český rek v Kronice o založení země české a prvních obyvatelích jejich, díle Martina Kuthena z roku 1539.

však měly víc než daleko. V tomto ohledu nenalézáme mezi Chelčickým a Žižkou zásadní diferenci. Nepřemožený hejtman, pokládající sám sebe za prodlouženou ruku Hospodinovu, zatvrzelé hříšníky nelítostně fyzicky likvidoval, zatímco Petr, důsledný odpůrce trestu smrti, sice na člověka vztáhnout ruku nedokázal, avšak rychlou a naprostou zkázu protivníků božího zákona si v hloubi duše upřímně přál.⁴⁰ I jím občas cloumali běsi, které má každý z nás ukryté kdesi v sobě, v utajeném zákoutí, kam raději nedohlédne.

Jestliže pro marxisty třicátých až padesátých let 20. věku byl Žižka málo radikální,⁴¹ pro české katolíky byl naopak radikální až přespříliš. V řadách katolických historiků jistě nalezneme i badatele snažící se o relativně vyvážené hodnocení husitského hejtmana,⁴² část katolicky orientovaného obyvatelstva však nemůže Žižkovi stále přijít na jméno a nahlíží ho prismatem dávných pozdně středověkých a barokních stereotypů. S husitskou tradicí se neztotožňuje a upozorňuje, že byla vždy tradicí národně českou (nikoliv však moravskou), vázanou na evangelíky, pokrokáře, socialisty, komunisty a odpadlíky, sdružené od roku 1920 v Církvi československé. Proslulý vojevůdce je pro ni stále především nepřítel římské církve, bezohledný ničitel posvátných objektů a vrah nevinných kněží, zvláště řeholníků. Žižku a celé období revolučního husitství vnímá jako dovršení zkázy kdysi mocného a kulturně vyspělého českého státu, který král a císař Karel IV. pozdvihl k nebývalému a všeestrannému rozkvětu, jako násilné přerušení kulturní kontinuity a mnohdy i jako tragické české specifikum.

Právě v tomto posledním bodě se však dopouští zásadního omylu. Změnu kulturního paradigmatu, přímý důsledek husitství, by bylo nesmyslné popírat, stejně jako cílenou devastaci umělecky často mimořádně hodnotných klášter- ních kostelů a kaplí i rozchvácení, potažmo zničení, mnoha církevních pokladů a knihoven. Byla to opravdu devastující smrť, která se neomezila jen na první revoluční roky, ač tehdy kulminovala. O výjimku v rámci evropských dějin však rozhodně nešlo. Stejně či obdobné projevy charakterizují nástup reformace všude, kde se prosadila, v německých oblastech Říše, v Nizozemí, v Anglii i jinde. Stačí se podívat na ruiny klášterních kostelů, dosud tvořících kulisu anglického venkova, či si vzpomenout, jaký šok způsobili luterští žoldnéři římského i španělského krále Karla V., Habsburka a katolíka, při „očistě“ Říma roku 1527. Husitství velké reformace v mnoha směrech anticipovalo, sypat si kvůli němu ještě dnes popel na hlavu a stydět se za ně před dějinami, by bylo u vědomí evropských souvislostí nenáležité, ne-li trapné. Spíš bychom si měli připomínat, že velké reformace byly daní za nezdárenou reformu institucionální církve v 15. století a že husité i přívrženci reformačních idejí nedílně patří do křesťanské ekumeny, neboť věřili a věří v Kristovo vykupitelské dílo. I Žižka spočinul v kostele před velkým oltářem, aby vyčkal Posledního soudu.

Kult Jana Žižky z Trocnova dosáhl svého vrcholu dvakrát, vždy zhruba ve stol- tých úsecích. Poprvé od sklonku 15. věku do roku 1620, poté přibližně v letech 1860–1960. Tato druhá etapa násilně přizpůsobila husitského válečníka svým představám a potřebám. Ponechala mu sice podobu úspěšného vojevůdce, ale namnoze mu vtiskla „moderní“ rysy rozvážného, pokrokového a demokratického státníka. Náboženskou složku jeho osobnosti příliš nezdůrazňovala, v sekulari- zovaném světě její význam ostatně slábl. Naopak pohusitské a reformační před- bělohorské Čechy ji preferovaly, byť také ony viděly v Žižkovi světského vůdce jedinečné historické důležitosti. Martin Kuthen ze Šprinsberka ve své kronice, vydané v lednu 1539, Jana Žižku (spolu s Janem Husem a Jeronýmem Pražským) dokonce zařadil do obrazové galerie českých panovníků! Zatímco korunovaným potentátem se v medailonu skví kolem hlavy označení *Rex B[ohemiae]*, tj. český král, u Žižkovy schematické podoby čteme v opise *Rek Czes[ký]*. Záměna jedné hlásky vypadá jako hříčka, obsahuje však jasné poselství.⁴³ Svým dějinným vý- znamem je husitský hejtman srovnatelný s českými králi, ale i s devíti reky, které „podzim středověku“ považoval za ideální rytíře. Byli to tři starozákonné (Jozue, David, Juda Makabejský), tři antičtí (Hektor, Alexandr Makedonský, Caeser) a tři středověcí (král Artuš, Karel Veliký a Gottfried z Bouillonu) hrdinové. Jejich kult se v českém prostředí rozvinul až ve druhé polovině 15. století, husitského hejt- mana, jehož vůdcí autoritou byla Bible, zprostředkovávající věřícím boží zákon, však každopádně inspirovala první, starozákonné trojice.⁴⁴

O Žižkově upřímné a hluboké víře jeho obdivovatelé nepochybovali. Skvělých povojenských úspěchů nemohl přece dosáhnout bez boží pomoci. Byli proto pře- svědčeni, že charismatický husitský válečník patří na nebesa, do věčné Kristovy

říše, kde pobývá spolu s apoštoly, anděly, mučedníky i vyznavači božího zákona. Iluminace v Jenském kodexu, zasvěcení malešovského kostela, úcta prokazovaná domnělému čáslavskému hrobu i mnohé texty o tom vydávají pádné svědectví. Snad nejpůsobivěji toto mínění vyjádřila na počátku 16. věku jedna z verzí českého korunovačního rádu.⁴⁵ V předepsané litanií, kterou se biskupové a zpěvaci obracejí na svaté patrony v nebesích s prosbou, aby poskytli přízeň korunovanému panovníkovi, užasle čteme:

„Svatý Václave, pros za nás,
svatý Vojtěše, pros za nás,
svatý Zigmunde, pros za nás,
svatý Jiří, pros za nás,
svatý Žižko, pros za nás...“